

Срђан Радовић

Етнографски институт САНУ, Београд
srdjan.radovic@ei.sanu.ac.rs

Научно-истраживачки рад у народу и на (градском) терену: етнологија града у Етнографском институту и Србији у социјалистичком периоду*

У овом раду се дискутује о питањима градске проблематике и етнолошких истраживања у градовима у периоду од завршетка Другог светског рата до деведесетих година прошлог века у Србији. Разматра се са којих је теоријских и методолошких поставки приступано истраживањима тзв. урбаних тема, који су сегменти културе и живота у градовима били интересантни етнолозима у социјалистичко доба, и у којим градским срединама су вршена теренска истраживања. Текст се првенствено бави начинима етнолошког испитивања у градским срединама у Етнографском институту САНУ у социјалистичком периоду, при чему ови увиди могу бити релевантни и за тумачења ширих парадигматских и тематских промена у етнологији/антропологији у Србији. Извори на које се анализа ослања су објављени и необјављени, из документације и архива Етнографског института.

Кључне речи: етнологија и антропологија, урбана антропологија, етнолошка истраживања у градским срединама, Етнографски институт САНУ, Србија, социјалистички период

Scientific Research among the People and in the (Urban) Field: Ethnology of the City in the Institute of Ethnography and in Serbia during Socialism

This paper discusses questions of ethnological research in cities and urban topics in Serbian ethnology from the end of the World War II until the end of the socialist era. Inquiry focuses on theoretical and methodological standpoints implemented in urban research, which segments of culture and everyday life in the cities were most prominent in research at the time, and in what cities field research had been taking place. Paper primarily addresses ethnological research in urban areas undertaken at the Institute of Ethnography SASA in socialist times, whilst these insights could prove relevant for interpretation of wider

* Овај рад представља резултат истраживања обављених у Етнографском институту САНУ, за која је средства за реализацију осигурало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

paradigmatic and thematic shifts in Serbian ethnology/anthropology. Explanation is based on published and unpublished sources (from the documentation and archives of the Institute of Ethnography).

Key words: ethnology and anthropology, urban anthropology, ethnological research in urban areas, Institute of Ethnography SASA, Serbia, socialist period

Пролог

Преко стодвадесет година након оснивања Етнографског одбора Српске краљевске академије¹, скоро толико од установљивања Етнографског музеја у Београду² и Етнолошког семинара на Универзитету у Београду³, те преко седамдесет година од почетка рада Етнографског института САНУ⁴, све су бројнији дисциплинарни осврти на развитак етнологије/антропологије у Србији, а слично је и у многим другим европским етнологијама – рекапитулира се пређени пут једне мале науке и евалуира њена перспектива и улога у тренутку глобалних престојавања, али и трансформација у систему друштвених и хуманистичких наука. Од најреценцијих прегледа који се баве историјом етнологије и антропологије у Србији могао би се споменути темат „Историјске ретроспективе етнологије и антропологије“ из 2018. године (Pavlović 2018), књига „Историја српске антропологије“ из 2015. (Kovačević 2015), те дугогодишњи пројекат компаративних историја етнологија у земљама Југоисточне Европе (Mihailescu et al. 2008; Bošković & Hahn 2013). Дакако, постоји још низ дисциплинарих прегледа у задњих десет и више година, које су фокус имале на представљању и интерпретацијама опште историје и политика етнолошке дисциплине, њених појединих сегмената, или проминентних личности из области ове науке. Међу њима су и радови посвећени тумачењу трансформација институционалних научних политика у појединим установама, које се могу посматрати и као својеврсна призма ширих дисциплинарих, друштвених и политичких кретања у одређеном периоду.⁵ На овом трагу је и рад Младене Прелић и Мирославе Лукић Крстановић (Lukić Krstanović & Prelić 2016) о „успону и паду“ антропогеографских проучавања у Етнографском институту САНУ, који истовремено даје зорни приказ историје (етнолошке) науке у другој половини двадесетог века. Антропогеографски приоритет проучавања насеља условио је модусе етнолошког бављења културом и заједницама у истим тим проучаваним

¹ Одбор је установљен 1898. године, више не постоји.

² Основан је 1901. године.

³ Отпочео је са радом 1904. године као претеча данашњег Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

⁴ Основан је 1947. године (данас Етнографски институт САНУ, у наставку текста такође Институт), и сматран је у време свог оснивања наследником и настављачем делатности Етнографског одбора (Lukić Krstanović & Prelić 2016, 158).

⁵ В. нпр. Lukić Krstanović 2018.

насељима, и поменути текст приказује „сутон“ овог усмерења и реперкусије овог процеса на научне политике Института, а посредно и на етнологску науку у Србији. Слично оваквом разматрању смена истраживачких парадигми у једној научној установи, на идућим страницама биће дат преглед смене, односно израстања једне тематске области у проучавањима Етнографског института САНУ. Разматраће се приступи истраживањима града, односно истраживања у граду у оквиру ове институције, од њеног оснивања до краја социјалистичке епохе. На основу објављене литературе и извора и грађе из Архива Етнографског института САНУ (Архив ЕИ САНУ) даје се преглед ове тематске области од 1947. године до пред крај 20. века, као и поједина тумачења приступа проблематици града у овом периоду.⁶ Истовремено ће се осврнути и на шири дисциплинарни контекст тога времена, првенствено у српској, а делимично и у југословенској етнологији, с обзиром на изнимну повезаност креирања истраживачких поља у малој, односно малобројној научној грани каква је била етнологија у то доба. Ово особито стога што је скоро до краја осамдесетих година формални носилац пројектних научних истраживања у етнологији најчешће био Етнографски институт, и да су етнологи из других научних, наставнонаучних и установа културе били укључивани у овакве пројектне задатке. Дискусија о истраживању града у Етнографском институту у прошлости посредно је и илустрација миграције српских етнолога са некада скоро неприкосновеног терена и поља истраживања, оног сеоског, у нову и данас доминантно теренско, а каткада и тематско подручје.

Антропогеографизација⁷

Етнографски институт САНУ отпочео је са обављањем својих научних задатака нетом пошто је основан половином 1947. године – први састанак сарадничког особља одржан је 10. јула те године, а теренски рад је инициран „одашиљањем екипа на терен и у народ одмах иза тога“.⁸ Задаци Института, дефинисани првим нацртом статута установе, били су редом: „систематско и планско проучавање *насеља* (курзив С. Р.) и порекла становништва, народног живота, обичаја и веровања, као и фолклора у нашој земљи и код наших народа, у првом реду на територији Н. Р. Србије...“.⁹ Имајући у виду да се насеља помињу као прва тачка у истраживачким задацима, јасна је нит континуитета са пређашњим антропогеографским основама истраживања „народа“, а тиме и ангажовање географа у истраживачким групама од самих почетака – на терене у августу и септембру послати су и

⁶ Тиме овај текст детаљније елборира питања повезана са етнологским истраживањима у граду, чији је општи преглед од краја 19. века до данашњице дат у ранијем тексту (Radović 2017).

⁷ Појам употребљен у Lukić Krstanović 2012.

⁸ „Извештај о раду Етнографског института САНУ за 1947.“ Архив ЕИ САНУ/1947.

⁹ *Ibid.*

студенти географије Жељко Кумар и Мита Томашевић. Насеља која је требало проучавати такође нису била искључиво сеоска: те прве године рада Жељко Кумар (у статусу кандидата за приправника) обавио је самостална испитивања вароши Младеновац, која ће за коју годину резултирати и објављивањем монографске студије (Kumar 1952).

Прве године рада Института, до краја четредесетих година, указују на истраживачки широк опсег активности, и у тематском и у дисциплинарном смислу.¹⁰ Испитивања обављају стални и хонорарни сарадници различитих научних профила и степена образовања (од студентата до професора универзитета). До краја пете деценије 20. века, кадровско језгро установе чине подједнако антропогеографи и етнологзи: 1950. године стално запослени истраживачи били су географи Војислав Радовановић (редовни професор и управник), Даринка Зечевић (асистент и први стални сарадник установе), Радослав Павловић (научни сарадник), и Жељко Кумар (асистент-приправник), те етнологзи Петар Ж. Петровић (научни сарадник), Јованка Големовић (асистент-приправник), Рада Марковић (асистент-приправник), Видосава Николић (асистент-приправник), а од краја те године и Миленко Филповић (са звањем вишег научног сарадника), који ће постати и заменик управника.¹¹ Поред њих, на истраживањима су исте године радили и стипендисти који ће временом постати носиоци етнолошких и антропогеографских истраживања не само у Србији, етнологзи Петар Влаховић и Кадри Халими (Kadri Halimi), и географи Марк Краснићи (Mark Krasniqi) и Нада Радотић.¹² Овом „етно-географском“ језгру при истраживањима су помагали и спољни сарадници различитих струка (од специјалиста јавног здравства до студената књижевности), и то на многобројним теренима, између осталог и неким врло специфичним: тако се још од 1948. године врше испитивања на градилиштима омладинских радних акција, поглавито на траси аутопута „Братство-јединство“ и на темељима будућег Новог Београда. На градилиштима новог града нису пак истраживане „урбане“ теме, већ првенствено фолклор који је тематизовао Народноослободилачки рат, и то савремени фолклор на српскохрватском и албанском језику.¹³ Градску тематику истраживали су сарадници антропогеографске струке, те се обављају самостални теренски обиласци

¹⁰ Мирослава Лукић Крстановић у првој години рада Института евидентира скоро шесдесет различитих истраживачких тема, од домаћетства до електрификације (Lukić Krstanović 2018, 26).

¹¹ Поред поменутих, исте године су на Институту стално запослени и академска сликарка Олга Бенсон, историчарка уметности Емилија Церовић као библиотекарка, и Миливоје Исаиловић као административно-правни службеник. С почетка је установа имала три одељења (етнолошко, антропогеографско и фолклорно), којем ће се 1950. придодати и одсек за народну архитектуру. – „План екипа и појединачних истраживача Етнографског института САН у 1950. години.“ Архив ЕИ САНУ/1950; „Извештај о раду за трећи квартал 1950. године.“ Архив ЕИ САНУ/1951.

¹² Влаховић и Краснићи постаће и академици ЦАНУ и АНУК.

¹³ Истраживање међу бригадирима албанске народности спровео је факултетски професор и књижевник Војислав Данчетовић, спољни сарадник Института.

градова као што су Осијек (Radotić 1952), Блаце (Zečević 1952), Стара Пазова (Kumar 1957) и Ириг (Исаиловић; резултати истраживања нису објављени).

Овај рани фокус на градове био је одиста првенствено антропогеографски: у плановима рада и извештајима с краја четрдесетих и почетка педесетих година, сегмент „антропогеографских испитивања“ раздељен је на три групе: истраживања географских области (попут Старог Влаха, Подриња, Врањског Поморавља итд.), племена (нпр. Кривошије, Паштровићи и сл.), те засебно „градова и варошица“. „Етнолошка испитивања“ су у институционалним плановима у ово доба одређена регионално и тематски, тако да се јасно фокусирају на сеоску, традицијску културу. Истраживања градова имају неспорну антропогеографску потку, и током педесетих година долази до продукције незанемарљивог броја оваквих студија које се баве градским насељима попут Рашке (Petrović 1957), Приштине (Urošević 1951), Косовске Митровице (Urošević 1957), Липљана (Urošević 1957a), Ариља (Barjaktarović 1957), Гуче (Barjaktarović 1957a), Бујановца (Trifunski 1957), Крушева (Trifunski 1957a), Суве Реке (Krasnići 1960) и сл. Број и истрајност објављивања овакве врсте „протоурбаних“ студија,¹⁴ указује на то да се „врло јака струја антропогеографског опредељења током педесетих година бавила проучавањем вароши и варошица у Србији, чиме је знатно допринела допуњавању знања о пореклу и развоју обласних центара, њихове етничке структуре, као и разних аспеката културе“ (Vučinić 1995, 172). У истој деценији у Институту отпочиње и бављење вернакуларном архитектуром, укључујући градску, са посебним акцентом на традицијску кућу, а ова су истраживања водили хонорарни сарадници архитектонске струке заједно са студентима. Међу сарадницима архитеката који су се бавили „варошком кућом“ истичу се Иван Здравковић, Александар Дероко и посебно Бранислав Којић, који се систематски бавио и компаративним проучавањем балканских градова и варошица (в. Којић 1970).

У првих десет година рада Етнографског института очито је интересовање за испитивање градова, односно, како извештаји и планови из тог доба редовно наводе, „научно-истраживачки рад у народу и на терену“ обављан је и у градовима. Парадигматски оквир је првенствено био јасно антропогеографски, а латерално и архитектонски, док је етнолошки приступ био споредан, и у случајевима када су монографска испитивања градова и варошица обављали етнологи. Већина ових раних урбаних истраживања углавном су резултат самосталних теренских одлазака истраживача, са спорадичним укључивањем студената (географије, етнологије и архитектуре) у прикупљање података. Интердисциплинарност схваћена као имплементирање више приступа различитих наука на исти предмет истраживања није била проминентна у конкретним студијама обрађиваних градова. Најближе савременом поимању мултидисциплинарног истраживања у граду прибли-

¹⁴ Радови који на антропогеографским основама „монографски“ обрађују поједине југословенске градове, објављиваће институтски стални или повремени сарадници до осамдесетих година, нпр. Stojančević 1975, Petrović 1984, Mušović 1985 и др.

жило се трогодишње теренско истраживање Призрена, које су изводили стални и хонорарни сарадници свих струка, но планирана колективна монографија овога града нажалост није уређена и објављена, првенствено због истовременог обимног посла писања и приређивања одредница о југословенским народима за велику совјетску едицију *Народи света* (у сарадњи са другим југословенским научним установама), а које ће посредно иницирати потом етаблирано истраживачко интересовање за питања етничитета у Институту.

Од половине педесетих година у Институту се оснива и социолошка секција, што је последица сталног ангажовања Цветка Костића, по основном факултетском образовању правника који је докторирао у САНУ, дисертацијом „Селјаци индустријски радници“. Почеци Костићеве научне активности у Институту назначују почетак ускоро пропулзивног бављења савременом тематиком ефеката социјалистичке урбанизације и рурално-урбаних феномена (укљ. и тзв. „полутанство“) у овој установи. Костић истраживањима у граду приступа из визуре углавном супротне од антропогеографске, са акцентом на савремено стање градова и живот градског становништва (која се у то доба перципирала као примарно, или чак искључиво социолошка).¹⁵ Његова усредоточеност на друштвена и културна питања савремености професионално ће га временом и навести у формалне социолошке оквире (од 1960. године ангажован је у Институту за социологију, а потом и на Одељењу за филозофију и социологију Филозофског факултета у Београду), и учинити једним од утемељивача социологије села у нас и водећих истраживача социологије града.¹⁶ Испитивања тада актуелне урбанизације нису била само производ индивидуалног интересовања појединца, већ су се постепено стицали и шири услови за антропогеографско, односно етнолошко бављење оваквим темама. Тако већ у првој половини педесетих година долази до контаката између Етнографског института и појединих државних органа, те је Институт „пружио научну сарадњу и помоћ Урбанистичком отсеку Министарства грађевина Србије приликом планирања подручја великог Београда; такође је пружио сарадњу Урбанистичком заводу НР БиХ у планској реконструкцији и изградњи насеља.“¹⁷ Коју врсту експертизе су сарадници Института пружили урбанистичким заводима у овом периоду није до краја развидно, но назнаке се можда могу пронаћи у антропогеографској студији о социјалистичкој трансформацији Железника, бившег села на подручју „великог Београда“ (Zečević 1960). Ово ће истраживачко поље бити и службено уведено у опис рада установе, те се Правилником из 1958. године као задатак Института наводи и да се „нарочита пажња обраћа проучавањима

¹⁵ Тако Костић у Бору истражује нпр. и облике радничког самоуправљања и стамбене заједнице.

¹⁶ В. Kostić 1962, Kostić 1969, Kostić 1982. За време Цветковићевог ангажмана у Етнографском институту изашла је и његова студија о развоју чаршије у Србији (Kostić 1957), а чаршијом и њеном улогом у урбанизацији ће се касније бавити и етнолошкиња Десанка Николић (Nikolić 1995).

¹⁷ „Извештај о досадашњем раду Етнографског института САН.“ Архив ЕИ САНУ/1953.

утицаја убрзане индустријализације и урбанизације наше земље, који мењају навике и погледе наших људи у граду и селу.“¹⁸

Реетнологизација

Од 1957. године на челу Института био је Боривоје Дробњаковић, кога ће четири године касније наследити Мирко Барјактаровић, обојица етнологи, а што ће се одразити и на научне политике установе (особито у шездесетим годинама и надаље). С почетка се и даље инсистира на изради и довршењу монографија (етнолошких и антропогеографских) појединих предеоних целина и насеља (градова)¹⁹, а отпочиње и редовно давање научних пленарних саопштења; међу овим предавањима биће и оних са тематиком истраживања градова (Сребрица Кнежевић о Медвеђи, Цветко Костић о Бору, Марк Краснићи о градовима на Косову итд.). Такође, почиње и израда *Етнолошког атласа Југославије*, под руковођењем хрватског етнолога Бранимира Братанића, те израда појединих елемената атласа за подручје Србије иницијално постаје задатак Етнографског института.²⁰ Наставља се теренски рад са спољним сарадницима Института, а међу њима су све бројнији, а ускоро ће и доминирати, колеге са Етнолошког семинара Филозофског факултета у Београду;²¹ отпочиње и рад на уговореним пројектним задацима под руковођењем Етнографског института, који ће окупљати искључиво етologe.²² Придода ли се овоме и одлазак неколико антропогеографа у друге установе или у пензију и долазак етнолога на њихове позиције, до половине шездесетих година приводи се концу скоро петнаестогодишњи етнолошко-антропогеографски „дуопол“, који се постепено трансформише у етнолошки

¹⁸ „Елаборат Етнографског института Српске академије наука.“ Архива ЕИ САНУ/1958. Тако је, на пример, на седници научно-стручног већа Института почетком 1959. године речено: „Савремена урбанизација проширила је свој делокруг захватајући и сеоски урбанизам и планирање територије. Планирање у урбанизму има много везе са антропогеографским проблемима: географском средином, демографијом, пореклом и насељавањем становништва, економском географијом итд. Пракса је већ показала да урбанисти у великој мери користе студије о градовима за своју документацију. (...) Предмет антропогеографије, посматран у ширем смислу, и предмет урбанизма јесу идентични: агломерација људи и територија.“ „Записник – Научно-стручно веће Института, 16. 01. 1959.“ Архив ЕИ САНУ/1959.

¹⁹ Нпр., 1960. монографски и ауторски се самостално обрађују градови Бор, Прокупље, Рашка и Сремска Митровица. У антропогеографским монографским истраживањима јасан приоритет је дат испитивању географских одлика и услова проучаваног простора, односно насеља и порекла становништва, док су етнолошке монографске студије више обраћале пажњу на начин живота, културне елементе и обичаје у истраживаној области или насељу.

²⁰ Нешто доцније ће израдом атласа у Србији руководити Етнографски музеј.

²¹ Они ће ускоро бити блиски сарадници, а понеки ће се запослити у Институту: Мирко Барјактаровић, Петар Влаховић, Милка Јовановић и Сребрица Кнежевић.

²² Међу првима је била тема „Проучавање етнолошких промена насталих под условима Народноослободилачке борбе и изградње социјализма“, на којој су радили готово искључиво етнологи, углавном из Института и Одељења за етнологију.

„монопол“ – институт се током шесдесетих година темељно „етнологизује“, односно „реетнологизује“ (Lukić Krstanović & Prelić 2016, 167). Заправо, већ од 1961. антропогеографије на формалној равни и нема међу истраживачким темама Института, а фолклорна истраживања се одржавају у нешто већој мери захваљујући утицају хонорарног сарадника Института Душана Недељковића.²³ Од 1966. године, антропогеографије нема ни у новом статуту Етнографског института САНУ, који наводи да су задаци Института да „путем научних метода и поступака ради на проучавању, истраживању и решавању свих питања у области етнографије, етнологије, фолклора и сродних дисциплина.“ Како Младена Прелић и Мирослава Лукић Крстановић наводе, у овом периоду „нараста схватање да *култура*, а не *популација* и њена кретања и односи са географском средином, представља централну тему етнологских истраживања“ (Lukić Krstanović & Prelić 2016, 167).

Овај „културни заокрет“ у институтским, а посредно и уопште у етнологским истраживањима у Србији (с обзиром на то да је Институт био главни носилац научних пројеката из ове дисциплине), иницијално заправо није био благотворан што се тиче проучавања урбане тематике. Ово стога што су дотадашњи главни истраживачи градова, односно у градовима, углавном били антропогеографи који су у периоду од пар година или напустили Институт, или су постали мањина која се полако адаптирала сада новој доминантној парадигми, оној етнологској. Тиме у оваквим околностима долази до дефинитивног напуштања монографских истраживања градских насеља, као и постепеног одустајања од монографских истраживања области. Како насеља (и становништво) престају бити фокус испитивања, а то више постају култура и начин живота заједница, тако долази до формулисања нових истраживачких тема, попут проучавања етничитета, односно народности у СР Србији и Срба изван СФРЈ.²⁴ До краја шесдесетих година истраживања у

²³ Од те године, велике истраживачке теме су: „Планско-колективна (монографска) етнологска проучавања развита и карактеристика нашег народног живота“, „Проучавање етнологских промена и народног стваралаштва под условима социјалистичког преокрета“ и „Миграције у Југославији од 1918. до данас“. Већ 1965. привремено нестаје фолклорни сегмент једног од пројеката, и истраживања се обављају у склопу два кровна, доминантно етнологска пројекта („Планска колективна етнологска проучавања...“ и „Миграције у Југославији“). Од 1961. почиње и планирање рада на истраживању ђердапских насеља која ће бити потпољена по изградњи хидроелектране, а које ће великом већином обављати етнологи, примарно из Института, али и са Етнологске катедре и из Етнографског музеја.

²⁴ Ова ће тематско-истраживачка нит остати актуелна и продуктивна до данашњег дана у Институту. Прво формално истраживање ове области, под службеним називом „Проучавање народности у СР Србији и српских етничких група ван граница СФР Југославије“, започето је 1965/1966, закључењем уговора између Института и Републичког фонда за научни рад, када је и отпочео рад на истраживању Словака и Русина (и Украјинаца) у Војводини и српске мањине у Румунији. Могло би се рећи да је импулс за овакву тематику био двострук: вањски, јер је покренуто велико интердисциплинарно истраживање у оквиру Програма истраживања међунационалних односа у Југославији (Група за народности – националне мањине) под руковођењем Института за друштвене науке у Београду, у које се укључио и Етнографски институт; други импулс је вероватно био и унутардисциплинарни – рад на изради одредница о југословенским народима за

граду (те у градској околини), поступно све више етнолошког карактера, највише су повезана са једним од задатака Института – да прати и испитује ефекте актуелне урбанизације и индустријализације. Тако се врше испитивања индустријског и пољопривредног рада и начина живота у Колубарском басену, индустријализације и дневних миграција у Младеновцу и околини, те миграција и урбанизације у Титовом Ужицу са околином.²⁵ Истраживања насеља и начина живота у Ђердапском басену који су били угрожени изградњом хидроелектране обављана су и у градовима и варошицама овог подручја.²⁶ Друштвена заједница препознаје у ово доба, понекад можда и више него сами етнологи, корист етнолошког бављења различитим питањима градских средина, па тако републички Завод за унапређење комуналне делатности 1966. године позива сараднике Института на радно саветовање „Проблеми утврђивања политике урбанизације у СР Србији“.²⁷

У периоду незапамћеног модернизацијског замаха, који је шездесетих година трансформисао читаво југословенско друштво, импулс за научно бављење најсавременијим друштвеним и културним процесима нису давали само ванакадемски друштвени актери, већ се и у самим истраживачким заједницама јавља интересовање за испитивање актуелних трансформативних токова, укључујући и оне повезане са урбанизацијом. То је у ово доба био случај и у етнологији, упркос дуготрајним дисциплинарним парадигмама у свим југословенским центрима академске етнологије, које су ову науку традиционално усмеравале ка руралним заједницама и дијахроној перспективи. „Весник пролећа“ за истраживање градова и истраживање у градовима у југословенским етнологијама био је докторат Славка Кременшека, одбрањен на етнолошком одељењу Филозофског факултета у Љубљани 1965. године, који је испитивао љубљанско радничко насеље Зелена

едицију *Народи света* и стручни одласци сарадника Института и других југословенских етнолога у СССР по свој прилици су подстакли одређено интересовање за изучавање „етноса“. Овоме су можда придонели и боравци водећих совјетских етнолога/етнографа у Етнографском институту 1966. године: С. А. Токарева, Ј. Бромлеја, С. И. Брука и др. Детаљнија анализа узрока и тока формирања овог истраживачког поља излази пак из тематског опсега овог текста.

²⁵ В. нпр. Antonijević 1969 и Barjaktarović 1974. Како једна институтска хроника наводи, „резултати ових истраживања саопштавани су на научним скуповима у земљи и иностранству и појединачно објављивани. Међутим, тада је дошло и до прекида у издавању публикација Етнографског института...“ (Vlahović 1997, 57).

²⁶ Резултати истраживања у регији Ђердапа систематски су објављивани током идућих двадесетак година, највише у *Зборнику Етнографског института* (књиге 6, 7 и 8), као и у другим научним и стручним публикацијама.

²⁷ Архив ЕИ САНУ/1966. И амбиције у установи у вези са сличним истраживањима временом су се повећавале, те 1968. године Институт конкурише за укључивање на велики савезни пројект проучавања *Југословенске комуне*, који води Институт друштвених наука. Назив пријављеног истраживања гласио је „Деловање етничких, етнолошких, друштвено-историјских и друштвеногеографских чинилаца у развоју комуне у Југославији“. Архив ЕИ САНУ/1968.

Јама.²⁸ Етнолози су све одлучније закорачивали на градске улице – у Етнографском институту, а посредно и у етнологији у тадашњој Социјалистичкој Републици Србији, формирао се постепено истраживачки оквир проучавања у градовима, који је требало да премости јаз између антропогеографске парадигме, која се полако напуштала, и оне етнолошке, која се тек помањала. У Институту, који је имао постојећи задатак проучавања модернизацијских ефеката у друштву, 1969. године поставља се средњорочни план истраживања, који је обухватао и „проучавање питања начина и метода истраживања градова у СР Србији“, те обраду „савремених кретања становништва и промене у савременом развоју насеља, у условима урбанизације и индустријализације“.²⁹ Са ослонцем на постојеће искуство проучавања индустријализације у басену Колубаре, разматра се да се „у 10 карактеристичних пунктова на подручју СР Србије прате све промене у животу и обичајима становништва насталим у савременом периоду развоја наше Републике“.³⁰ Међу овим планираним пунктовима, биће у будућности и оних у градским подручјима.

Установом су од 1969. до 1978. године руководили некадашњи хонорарни сарадници Института Бранислав Којић (архитект), Атанасије Урошевић (географ) и Милорад Васовић (такође географ). За ових десетак година активности углавном не долази до скретања са етнолошког парадигамтског „курса“, постављеног у претходном периоду. Монографска проучавања области (и попуњавања „белина на мапи“) и даље су присутна, но до краја ове деценије она су великом већином етнолошка а не антропогеографска.³¹ У овом периоду (од 1971. године) пак долази до покретања дугогодишње истраживачке теме (пројекта) „Стално праћење промена у народној култури“, који, иако је био фокусиран на трансформације живота у руралним заједницама, обрађује такође и градове; тако већ и прелиминарни нацрти истраживања наводе како треба проучавати „савремене промене у народној култури на селу, посебно у граду“ (1972)³², односно како треба „обрадити и објаснити промене које одликују савремену народну културу људи у првом реду на селу, затим у граду, индустријским и другим центрима“ (1974).³³ Принцип „прво село, а онда и град“, говори о концепту народне

²⁸ В. Kremenšek 1965; Kremenšek 1970.

²⁹ План рада. Архив ЕИ САНУ/1969.

³⁰ План рада. Архив ЕИ САНУ/1969.

³¹ Настављена су у ово доба и испитивања Ђердапа и околине (која ће се обављати до краја осамдесетих година), а отпочела су истраживања насеља угрођених великим инфраструктурним пројектима, нпр. на траси пруге Београд–Бар, у сливу Расине и сл.

³² „Извештај о раду Етнографског института“ – Архив ЕИ САНУ/1972.

³³ „Основни подаци о научноистраживачком пројекту који финансира Републичка заједница за научни рад“ – Архив ЕИ САНУ/1974. О почецима етнолошког интересовања за савремену културу у градовима сведочи и иницијација сарадње са совјетским етнолозима на тему „Етнолошка истраживања у градској средини и индустријским насељима“ – „Предлог сарадње на пољу етнологије са Академијом наука СССР“ – Архив ЕИ САНУ/1970.

културе у првој половини седамдесетих година, која се и даље очито схватала као традицијска култура на селу. Отворено укључивање становника градова међу етнолошки схваћен „народ“, а свакодневне градске културе у обухват народне културе, сазреће међу етнологима у Србији у наступајућим годинама. Етаблирана парадигма српске етнологије као дисциплине која се окреће око осе (традицијске) културе и (домаћег) села као да тада није дозвољавала нешто храбрији искорак у поменутом правцу.

Половином ове деценије, амбициозније се приступа фокусирању на градску околину и предграђа, са нешто мање скривања иза приоритетног испитивања сеоских заједница, па се конципира истраживачка тема „Етно-културни преображај приградских зона у Србији на примерима Београда, Лесковца, Крушевца и Новог Пазара“.³⁴ Од 1976. године ово ће, заправо, постати и централна област истраживања у оквиру кровног пројекта проучавања промена у народној култури, којим ће руководити Милка Јовановић.³⁵ Отпочело се са истраживањима на одабраним приградским локалитетима (укупно 26 пунктова), заједно са сарадницима етнологима из локалних музеја, те Душаном Бандићем за београдску околину,³⁶ и то уз подршку надлежних СИЗ-ова за културу у наведеним општинама (као и у Пироту, који је касније укључен у испитивање). Ова истраживачка тема ангажоваће највећи број сталних сарадника Института, а на приградске терене одлазиће и гостујући истраживачи (попут младог француског научника Жана Госоа). Истраживања у околини ових српских градова разгранале се и у поједине подтеме (брак, породица, сродство, обичаји и сл.), а међу њима је изронила и тема „културе становања“, коју су највише обрађивале Ласта Ђаповић и Бреда Влаховић, и која ће се у наредним годинама обрађивати искључиво у градским срединама.³⁷ У оквиру сталне етнолошке трибине редовно ће се одржавати предавања која разматрају питања савремене рурално-урбане динамике, која су представљала резултате текућих пројекта Института, али и реферате гостујућих предавача.

³⁴ „План рада у 1975. години“ – Архив ЕИ САНУ/1975. Предграђа и градска околина били су и у фокусу истраживања још почетком седамдесетих година Душана Бандића, тада асистента у Институту, који је припремио рукопис „Новије промене и процеси у традиционалној култури и животу становништва сеоских насеља у околини Београда“.

³⁵ Део збирних резултата ових истраживања објављен је у: Jovanović 1984; Vlahović 1984.

³⁶ Са Одељења за етнологију су се на пројект касније укључили и Ђурђица Петровић и Петар Влаховић.

³⁷ В. Vlahović 1992; Ђаповић 1995. Култура становања је у овим истраживањима највише подразумевала начине коришћења и живот у приватном (стамбеном) простору, било у градској било у сеоској средини. И док се на истраживачкој теми проучавања промена у народној култури уочава сигуран прелазак на испитивање и градова, у оквиру пројекта „Етнолошка монографска проучавања области у Србији“ није био такав случај, те су теренска истраживања половином седамдесетих обављана у укупно 67 насеља, која су сва била сеоска. Током 1977. године отпочиње и конципирање пројекта „Етнолошко проучавање иселеништва из Србије“, који ће у идућој деценији резултирати дуготрајним истраживањима иселеника у великим градовима Северне Америке, те Западне Европе.

У овом периоду и у другим етнолошким установама долази до полагањог диверсификовања просторног фокуса истраживања, које није више искључиво усмерено на сеоске заједнице, па тако Етнолошко друштво Србије организује 1976. године скуп са темом „Међусобни утицаји града и села у обликовању одела“. Скуп се надовезивао на постојећу традицију истраживања елемената материјалне културе у градским насељима, коју су посебно неговали етнолози запослени у музејским институцијама. Ова је оријентација у приличној корелацији са истраживачким правцем који постаје проминентан од седамдесетих година, у којем се „интерес за појаве и производе градске културе није пробудио кроз проучавање наших савремених градова, већ понирањем у средњовековну прошлост, а затим постепеним враћањем ка савременом добу“ (Vučinić 1995, 172). Најпознатији представник овог етнолошког правца је Ђурђица Петровић, чијом је делатношћу на Одељењу за етнологију Филозофског факултета у Београду дошло и до појачаног занимања за елементе градске културе из прошлости, и све редовнијег увођења архивских и других писаних и документарних извора у етнолошко проучавање.³⁸ Тако до краја седамдесетих година међу значајним делом етнолошке академске заједнице у Србији долази до еволуирања схватања о просторном обухвату етнолошких истраживања, где наместо доскорашње тематске хијерархије „прво село, а онда и град“, све чешће израња избалансиранији приступ „и село и град“. Слична померања фокуса приметна су у ово доба и у другим, тада постојећим, центрима научне етнологије у Југославији (Загребу и Љубљани),³⁹ а у знатној је мери ово пратило и промене у осталим европским етнологијама, које су све више истраживале културу и заједнице савремених градова.

Антропологизација

Од краја седамдесетих година, па до краја 20. века Институтом руководе етнолози Петар Влаховић (1978–1982), Душан Бандић (1984–1989) и Никола Пантелић (1989–2001), а функцију вршиоца дужности директора у неколико наврата обављаће и Десанка Николић и Милка Јовановић. Управо доба од конца седамдесетих година до распада Југославије представља један од најдинамичнијих периода у српској етнологији, у којем долази до значајних промена и иновација и у тематском и у теоријско-методолошком смислу, што се, дакако, одразило и на научноистраживачки рад у Етнографском институту. Већ 1979. године формулише се први и тематски и локацијски искључиво урбани етнолошки пројект, чији је носилац била Десанка Николић, под радним називом „Човек и простор на примеру Београда и околине“, са циљем „даљег развијања савремених тенденција у етнологији

³⁸ В. нпр. истраживања Драгане Радојичић и Љиљане Гавриловић.

³⁹ Већ је поменут тематски искорак Славка Кременшека, који је током седамдесетих настављен истраживањима других словеначких етнологa, а слична је ситуација била и у Хрватској, те тако нпр. Хрватско етнолошко друштво 1980. године организује годишњи научни скуп са централном темом „Етнолошка истраживања у граду“.

да прати и проучава трансформацијске процесе у народној култури, настале као производ социјалистичког преображаја нашег друштва у целини, а градова посебно.⁴⁰ Иако ће ова истраживачка тема бити привремено заобиђена конципирањем већих пројеката, који ће од 1981. бити реализовани по уговорима са Републичком заједницом науке, из ње ће у каснијим годинама произаћи нови пројектни предлози.⁴¹ тако је у сарадњи са Марксистичким центром СК Београда 1982. године организовано саветовање на тему „Савремени митови, ритуали и религијска свест становника Београда са околином“, које је представљало и окупљање етнолога из више институција заинтересованих за ове теме, са циљем заједничког истраживања.⁴²

Од 1985. године се и на формалној равни реактуелизује интерес за етнолошки рад у градовима, конципирањем пројекта „Етнолошко истраживање урбаних средина на тлу Србије“, са сажетим описом у коме се наводи да ће „предмет истраживања бити они сегменти градске културе који се генетски могу везати за народну традицију. Није реч о реликтима традиционалне културе, већ о феноменима који и данас ‘функционишу’, који великим делом одређују понашање и мишљење становништва наших урбаних средина“.⁴³ Пројект је, осим сарадника Института, предвиђао и сигнификантно учешће спољних сарадника, већином етнолога из сродних установа у Београду, и њим је руководио Душан Бандић, а од 1990. године Иван Чоловић.⁴⁴ Тематски

⁴⁰ „Имајући у виду да је основни предмет истраживања данашњи становник Београда, садржајно би она требало да обухвате елементе осавремењивања (...) требало би посматрати у становника: а) ужег градског језгра, б) првог приградског појаса, и в) другог приградског појаса“. Као основне теме испитивања издвојене су: култура становања, исхране и одевања, породична структура, друштвени живот, радни ритам, слободно време, обичајни живот и менталитет. Осим Десанке Николић, као сарадници на овом пројекту планирани су Петар Влаховић, Зорица Дивац, Мирослава Малешевић и Ластва Ђаповић – Архив ЕИ САНУ/1979.

⁴¹ Током прве половине осамдесетих истраживања у Институту организоваће се првенствено у оквиру два кровна пројекта „Етничке и етнолошке одлике становништва Србије“ (у највећој мери у крајевима западне и југозападне Србије), и „Етнолошко проучавање исељеништва Србије“ (првенствено емиграција у САД, Канаду, Аустралију и Турску, те нешто касније и радника на привременом раду у иностранству, гастарбајтера; пред крај деценије у оквиру овог пројекта почеће и истраживања Срба у Мађарској).

⁴² На овим темама је радила група махом млађих истраживача под руковођењем Душана Бандића (Bandić 1983).

⁴³ „Истраживања на овом пројекту биће подељена на четири потпројекта: (1) Обрасци ритуалног понашања у свакодневном животу градског становништва, (2) Митски обрасци у урбаном фолклору, (3) Култура становања у урбаним срединама, (4) Традиционални облици друштвених односа у граду.“ Планирано је да се емпиријска истраживања обављају у пет градова (Крагујевац, Шабац, Зајечар, Лесковац, Нови Пазар) – „Средњорочни план Етнографског института САНУ (1986–1990)“ – Архив ЕИ САНУ/1985.

⁴⁴ У првој години рада пројекат су реализовали институтски сарадници: Душан Бандић (руководилац пројекта), Бреда Влаховић, Добрила Братић, Зорица Дивац, Ластва Ђаповић, Мирослава Малешевић, Драгана Антонијевић и Инес Прица; сарадници са Катедре за етнологију: Ђурђица Петровић, Никола Павковић, Иван Ковачевић и Мирјана Прошић-

оквири овог првог, званично формализованог „ураног“ пројекта у етнологији (каснје и антропологији) у Србији, каналисаће и прве етаблиране етнолошке теме из градске културе, које ће бити обрађиване и деценијама каснје, попут ураног фолклора и обичајне праксе у граду.⁴⁵ При том, ова истраживања су пратила и теоријске новине тог доба: опис пројектних циљева наводи и „утврђивање формалних, функционалних и структуралних веза проучаваног сегмента културе, те реконструкцију процеса (формалне, функционалне и структуралне) трансформације проучаваних феномена у градској средини“.⁴⁶ Сарадници на пројекту обављали су теренска истраживања у низу градова (Београд, Крушевац, Титово Ужице, Бор, Шабац...), што се често преклапало са радом на мањим пројектима који су, у сарадњи са етнологима из унутрашњости, договарани са општинским и регионалним основним заједницама науке и културе.⁴⁷ Већ 1986. организује се у Крушевцу и Четврти југословенско-пољски етнолошки скуп, посвећен тада, чини се, најактуелнијој етнолошкој тематској области у Србији – истраживањима у граду, а 1989. у Институту се планира саветовање „Етнолошко истраживање урбаних средина на тлу Југославије“.

Но, није тек пројектно груписање и рецентно иницирана традиција етнолошког бављења градом формирала ово истраживачко поље, већ су на то, можда и у већој мери, утицала гибања у српској етнологији тога времена, примарно подстакнута активностима етнолога млађе генерације, већином окупљених око Етнолошког друштва Србије, чији је годишњи скуп у Смедереву 1984. године имао тему „урано и савремено“ (Ковачевић 2015, 75).⁴⁸ Током осамдесетих година у српској етнологији долази до нарастања „нове парадигме“, када већи број етнолога из различитих институција почиње имплементирати теоријске и методолошке концепте из западних антрополошких традиција (највише функционалистичке, структуралистичке и семиотичке), што је било повезано и са тематским фокусом на првенствено синхроно изучавање актуелних, савремених културних феномена и прилика. У том смислу, долази и до значајне продукције студија које су се бавиле и темама из урбане средине, и културним карактеристикама и појавама које

Дворнић; из Етнографског музеја Никола Пантелић и Гордана Љубоја; те Жељка Шкорић (Историјски музеј Србије). Њима ће се каснијих година придружити и други истраживачи.

⁴⁵ В. нпр. Divac 2002 i Kovačević 2007. У 1985. години професор са Харварда Ивон Вогт (Evon Z. Vogt) одржао је на Институту и предавање „Савремена проучавања ураног фолклора у САД-у“.

⁴⁶ „Средњорочни план Етнографског института САНУ (1986–1990)“ – Архив ЕИ САНУ/1985.

⁴⁷ Такви мањи пројекти регионалног или локалног обухвата спровођени су и у Новом Пазару, Ваљеву, Чачку, те и у Тимочној крајини, где је група београдских етнолога у сарадњи са борским Музејом рударства и металургије истраживала и радничку културу и рударство у овом крају.

⁴⁸ Тако се и часопис *Етнолошке свеске* (број 5) из 1984. године готово у целости бави темама из градске културе, при чему су заступљени радови о сродничким односима, друштвеном животу и играма, обредима, ураном фолклору и сл. у градовима Србије.

нису биле (превасходно) традицијског порекла – могло би се рећи да се није радило само о теоријском осавремењивању класичних истраживачких тема српске етнологије (елементи традицијске културе и начина живота), већ и окретању темама савременог живота и културним елементима који не морају нужно да се „генетски надовезују на народну традицију“, већ су савремени у пуном смислу речи. Овај процес теоријско-методолошке и тематске трансформације етнолошке науке у Србији већ се устаљено означава као антропологизација (Ковачевић 2010, 37–38) ове дисциплине, а за коју би се могло тврдити да, слично као и у многим другим етнолошким академским заједницама у Европи, није представљала само резултат пуког увоза западне антрополошке теорије, већ и унутрашње динамике етнолошких дисциплина у „пред-постсоцијалистичко“ доба (Prca 2004, 13).

Могло би се рећи да осамдесете године прошлога столећа представљају период дефинитивне легитимизације етнолошких истраживања у градовима у српској етнологији. До краја ове деценије се, посредством пројеката, формализују истраживања у урбаним срединама, већи број конференција и саветовања бави се темама, како се тада означавало, „урбане етнологије“, а знатно је увећан број објављених студија које су се фокусирано бавиле културом и начином живота у градовима. Истовремено долази и до формирања научног кадра који магистрира и докторира истражујући теме искључиво у градским срединама: тако нпр. Мирослава Лукић Крстановић и Мирјана Павловић за своје магистарске тезе истражују идентитет и живот српских иселеника у великим градовима Северне Америке, Торонту и Чикагу. У истом периоду на Одељењу за етнологију бране се и дисертације које се баве темама које су у целости посвећене урбаној култури: докторат Мирјане Прошић-Дворнић о одевању у Београду крајем 19. и почетком 20. века, те магистерiji Инес Прице (о омладинским поткултурама у Београду) и Гордане Љубоје (о суседским односима у београдском насељу Дорћол), а Весна Вучинић-Нешковић на универзитету Харвард магистрира на тему коришћења урбаног земљишта у кинеским градовима. Овакав тематски „урбани заокрет“ до краја осамдесетих година „нормализоваће“ етнолошко истраживање у градовима – нешто што је до скоро било спорадично присутно у српској етнологији. У наступајућим деценијама теренски рад и истраживање савремених тема у градским срединама постаће и општераширени. До краја ове декаде ће се симболично довршити и антропологизација дисциплине формалним преименовањем београдског Одељења за етнологију у Одељење за етнологију и антропологију, 1990. године, заокружујући тиме трансформациони процес етнолошке науке у Србији у социјалистичком периоду.

Транзициони епилог

Крај социјализма и почетак тзв. постсоцијалистичке транзиције коинцидирали су са транзицијом српске етнологије у (етнологију и) антропологију. Нове друштвено-политичке околности и рат, као и дисциплинарна струјања из претходних деценија, условиће токове етноантрополошких истраживања у

Србији на самом крају 20. века, што ће се одразити и на делатност Етнографског института САНУ. Од почетка деведесетих година дотадашња три главна пројекта Института су из формалних разлога обједињени у заједнички, кровни пројект „Етнологија Срба и Србије“, у оквиру којег се тематски махом настављају истраживања из претходне деценије, па се тако градови истражују у оквиру (под)пројекта „Етнолошко истраживање урбаних средина на тлу Србије“. Упркос неповољним условима за научноистраживачки рад у то доба, 1994. године је организована научна конференција „Село и град – нова научна проучавања“, која се надовезивала на ранија истраживања урбаних и рурбаних питања у овој установи. Почеци постсоцијализма су, не само у Институту, указивали на континуитет по питању етнолошких/антрополошких истраживања у градовима: штавише, отежани услови за одлазак на удаљенија теренска истраживања многе су домаће етнологе приковали за градски терен и испитивање феномена из најнепосреднијег окружења, те су истраживања у граду временом постала чак и заступљенија.

Етноантрополошка истраживања у градовима у различитој мери се баве питањима самог града и градског живота и/или идентитета, при чему се поставља питање да ли се сва антрополошка истраживања која се обављају у граду могу окарактерисати као урбана антропологија, и на који је начин могуће направити дистинкцију између њих и оних која не спадају у ту антрополошку поддисциплину. Прихвати ли се стајалиште о двоврсности квалитативних урбаних истраживања и разликовање између *антропологије града* и *антропологије у граду* (Gulin Zrnić 2009, 21), могло би се тврдити да је већ на крају социјалистичке епохе антропологија (етнологија) у граду била и присутна и етаблирана, док се антропологија (етнологија) града, схваћена као усмерено истраживање одређеног аспекта урбанитета, тек назирала.⁴⁹ Систематско антрополошко истраживање самог града у српској етнологији/антропологији пак отпочиње током деведесетих година, и то најпре докторском дисертацијом Весне Вучинић-Нешковић (1993), која је истраживала однос између просторне структуре и свакодневног живота становника градског језгра Дубровника (в. Vučinić 1999). Различити видови социјализације и кретања људи кроз градски простор биће дуготрајно интересовање ове научнице и у будућности, пре свега видљиво у континуираном истраживању феномена корзоа у више градова региона (за прву такву студију в. Vučinić 1994). Јавни градски простор биће касније и у фокусу магистарског рада Илдико Ердеи (1997), у оквиру истраживања политичких ритуала на београдским улицама с почетка деведесетих година. На прелазу два века почиње се формирати све веће интересовање за антрополошко истраживање града, урбанитета и урбане културе *in stricto senso*, а оваква истраживања обављаће у наступајућим годинама и научници из Етнографског института

⁴⁹ Ова двоврсност антрополошких истраживања у граду могла би се сублимирати честим диференцирањем између стандардног антрополошког истраживања које се спроводи у граду, и антрополошког истраживања које за почетну премису узима да град представља специфичну „друштвену институцију“ са посебном динамиком и друштвеним, економским и политичким односима (Prato & Pardo 2013, 81)

САНУ.⁵⁰ Кумулирање антрополошког интересовања у Србији и земљама окружења за истраживање градова и у градовима произвешће сада већ богату академску евиденцију и интерпретације разних аспеката културе и живота у градовима, а јасан индикатор пропулзивности овакве истраживачке области била је Трећа конференција InASEA (Међународне асоцијације за антропологију Југоисточне Европе) 2005. године на Филозофском факултету у Београду, насловљена „Градски живот и култура у Југоисточној Европи“, која је на иницијативу Весне Вучинић-Нешковић окупила велики број учесника.

„Занимљиво доба југословенског социјализма“ (Naumović 2008) у току прве три деценије произвело је постепену еволуцију тематских и теоријских стајалишта у српској етнологији, да би пред крај епохе дошло до скоковитих промена, које су биле осетне и по питању истраживања у градовима овог поднебља. Транзициони епилог сведочи о масовној присутности етнолога и антрополога, укључујући и сараднике Етнографског института, на градском терену, а потенцијално и о формирању поддисциплине. Ако као индикаторе за постојање субдисциплине у једној научној заједници узмемо постојање радних група (или истраживачких центара), редовних публикација, стручних и научних саветовања, онда се, у том смислу, урбана антропологија у Србији тек треба конституисати (уколико је уопште могуће имплементирати овакве параметре у малој научној заједници, каква је етноантрополошка у Србији). С друге стране, реформом наставних програма на Одељењу за етнологију и антропологију, од 2002. године, уведен је предмет Урбана антропологија (в. рад В. Вучинић-Нешковић у овом темату), што сведочи о чврстом утемељењу ове истраживачке области у српској етнологији и антропологији. Темелј ове етноантрополошке тематске области и (потенцијалне) субдисциплине у Србији постављен је у послератном периоду, и тек незнатно кашњење у проширивању истраживачког фокуса на градске средине, у поређењу са неким другим европским етнологијама, може се приписати укорењености антропогеографских парадигми у српској етнологији (и антропогеографских програмских задатака у Етнографском институту САНУ), које су својим фокусом на проучавање насеља (укључујући и градска) делимично успориле изражавање аутохтоних етнолошких парадигми испитивања у градовима.

Извори

Arhiv Etnografskog instituta SANU (Arhiv EI SANU) / 1947–1985.

⁵⁰ Примерице, докторско истраживање Бојане Богдановић (2011) о јавном градском простору у социјалистичком периоду у Титовом Ужицу (в. Bogdanović 2019), дисертација Срђана Радовића (2012) о симболизацији и преименовању градских простора у више градова регије (в. Radović 2013), и др.

Литература

- Antonijević, Dragoslav. 1969. „Etnološka strukturiranost stihijskih naselja današnje imigracije Titovog Užica.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 11–15 (1962–1966): 77–96.
- Bandić, Dušan. 1983. „Projekt ‘Savremeni mitovi i rituali stanovništva Beograda’.“ U *Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov*, ur. J. Bogataj i M. Terseglav, 510–513. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Barjaktarović, Mirko. 1957. „Arilje (prilog proučavanju varoši u Srbiji).“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 313–324.
- Barjaktarović, Mirko. 1957a. „Guča (prilog proučavanju naših varošica).“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 301–312.
- Barjaktarović, Mirko. 1974. „Lokalne migracije u pravcu Titovog Užica na primeru nekoliko novih preduzeća.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 22 (1973): 151–160.
- Bogdanović, Bojana. 2019. *Antropologija grada: političko konstruisanje prostora*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Bošković, Aleksandar & Chris Hann, eds. 2013. *The Anthropological Field in the Margins of Europe: 1945–1991*. Zurich-Berlin: LIT Verlag.
- Divac, Zorica, ur. 2002. *Običaji životnog ciklusa u gradskoj sredini*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Đapović, Lasta. 1995. „Problemi ispitivanja kulture stanovanja u gradu.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 44: 159–167.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenje grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Jovanović, Milka. 1984. „Stalno praćenje promena u narodnoj kulturi – preobražaj prigradskih naselja (Etnografski institut SANU 1976–1980).“ U *Zbornik radova Etnografskog instituta* knj. 14–16, ur. P. Vlahović, 11–15. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Kojić, Branislav. 1970. *Varošice u Srbiji XIX veka*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Kostić, Cvetko. 1957. „Postanak i razvitak ‘čaršije’.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 4–6 (1955–1957): 123–150.
- Kostić, Cvetko. 1962. *Bor i okolina: sociološka ispitivanja*. Beograd: Savremena škola.
- Kostić, Cvetko. 1969. *Sociologija sela*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Kostić, Cvetko. 1982. *Grad i vreme: osnovi sociologije grada*. Beograd: Vuk Karadžić.

- Kovačević, Ivan, ur. 2007. „Tema broja: Savremene urbane legende.“ *Etnoantropološki problemi* 2: 11–102.
- Kovačević, Ivan. 2010. *Antropologija između scijentizma i disolucije*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Kovačević, Ivan. 2015. *Istorija srpske antropologije*. Beograd: Filozofski fakultet – Odeljenje za etnologiju i antropologiju – Studio Dosije.
- Krasnići, Mark. 1960. „Suva Reka.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 8 (1959): 81–104.
- Kremenšek, Slavko. 1965. „Kulturna podoba železničarskega naselja na robu Ljubljane pred prvo vojno.“ *Etnološki pregled* 6–7: 81–88.
- Kremenšek, Slavko. 1970. *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Kumar, Željko. 1952. „Mladenovac – antropogeografska ispitivanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SAN I* (1–2): 61–90.
- Kumar, Željko. 1957. „Stara Pazova – Antropogeografska ispitivanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SAN II–III* (1953–1954): 147–186.
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2012. “Ethnology of Socialism: New and Old Paradigms of Institute of Ethnography SASA.” *Ethnologia Slovaca Et Slavica* 35: 7–20.
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2018. „Naučne politike i istraživački entiteti u istorijskoj autorefleksiji: Etnografski institut SANU.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66(1): 11–32.
- Lukić Krstanović, Miroslava & Mladena Prelić. 2016. „Jovan Cvijić, antropogeografska škola i naučne politike Etnografskog instituta SANU u periodu 1947–1990.“ U *Jovan Cvijić i srpska etnologija i antropologija*, ur. M. Matić, M. Prelić i M. Pišev, 149–184. Beograd: Etnografski muzej, Etnografski institut SANU i Filozofski fakultet.
- Mihailescu, Vintila, Ilia Iliev & Slobodan Naumović, eds. 2008. *Studying Peoples in the People's Democracies II*. Munster: LIT Verlag.
- Mušović, Ejup. 1985. *Tutin i okolina*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Naumović, Slobodan. 2008. “Dangerous Liaisons and Never-Ending Stories: The Politics of Serbian Ethnology and Anthropology in the Interesting Times of Yugoslav Socialism.” In *Studying Peoples in the People's Democracies II*, eds. V. Mihailescu, I. Iliev & S. Naumović, 211–260. Berlin: LIT Verlag.
- Nikolić, Desanka. 1995. „‘Čaršija’ – počeci urbanizacije u Srbiji u XIX veku.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 44: 85–92.

- Nikolić, Desanka. 1997. „Terenska istraživanja.“ U *Spomenica Etnografskog instituta 1947–1997*, ur. N. Pantelić, 31–40. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Pavlović, Mirjana, ur. 2018. „Istorijske retrospektive etnologije i antropologije.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66(1): 7–116.
- Petrović, Petar Ž. 1957. „Raška – antropogeografska i etnološka monografija varošice.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 213–256.
- Petrović, Petar Ž. 1984. *Raška – Antropogeografska proučavanja* I. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Prato, Giuliana B. & Italo Pardo. 2013. „Urban anthropology.“ *Urbanities* 3(2): 80–110.
- Prica, Ines. 2004. „Etnologija postocijalizma i prije ili: Dvanaest godina nakon ‘Etnologije socijalizma i poslije’.“ *Etnološka tribina* 27–28/34–35: 9–22.
- Radotić, Nada S. 1952. „Osijek – položaj i teritorijalni razvitak.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 1(1–2): 107–133.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Radović, Srđan. 2017. „Urbana istraživanja u etnologiji i antropologiji u Srbiji – od ‘udaljenog pogleda’ do ‘subdiscipline’.“ *Etnoantropološki problemi* n. s. 12(2): 583–601.
- Stojančević, Vidosava. 1975. „Babušnica – nova varošica u jugoistočnoj Srbiji.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 23 (1974): 67–94.
- Trifunoski, Jovan. 1957. „Bujanovac – Antropogeografska ispitivanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 325–336.
- Trifunoski, Jovan. 1957a. „Varošica Kruševo.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 4–6 (1955–1957): 185–202.
- Urošević, Atanasije. 1951. „Priština – Antropogeografska ispitivanja.“ U *Zbornik radova* XIV, ur. Vojislav Radovanović, 1–36. Beograd: Etnografski institut.
- Urošević, Atanasije. 1957. „Kosovska Mitrovica (Antropogeografska ispitivanja).“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 187–212.
- Urošević, Atanasije. 1957a. „Lipljan – Antropogeografska ispitivanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2–3 (1953–1954): 337–348.
- Vlahović, Breda. 1992. „Savremena i buduća istraživanja arhitekture i kulture stanovanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 41: 173–178.
- Vlahović, Breda. 1997. „Istraživači i službenici (1947–1997).“ U *Spomenica Etnografskog instituta 1947–1997*, ur. N. Pantelić, 55–65. Beograd: Etnografski institut SANU.

- Vlahović, Petar ur. 1984. *Zbornik radova Etnografskog instituta* knj. 14–16. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Vučinić, Vesna. 1994. „Dubrovački Stradun kao korzo i njegova socijalna segmentacija.“ *Zbornik Filozofskog fakulteta, serija A: Istorijske nauke* 18: 423–442.
- Vučinić, Vesna. 1995. „Antropologija u ‘divljim’ naseljima: pogled na Staro Sajmište u Beogradu.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 44: 168–184.
- Vučinić, Vesna. 1999. *Prostorno ponašanje u Dubrovniku*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Zečević, Darinka. 1952. „Blace – Antropogeografska ispitivanja.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANI* (1–2): 91–106.
- Zečević, Darinka. 1960. „Neke antropogeografske karakteristike socijalističkog preobražaja sela Železnik u gradsko naselje.“ U *Zbornik radova* knj. 68(3), ur. Dušan Nedeljković, 19–30. Beograd: Etnografski institut.

Примљено / Received: 10. 12. 2019.

Прихваћено / Accepted: 29. 04. 2020.